

ARAÇSAL AKILCILIK BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂ ÇAĞI İLETİŞİMİ ARTIFICIAL INTELLIGENCE AGE COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF INSTRUMENTAL RATIONALITY

Dr. Veysel Bilal ARSLANKARA¹

Atıf Bilgisi: Arslankara, V. B. (2025). Artificial Intelligence Age Communication in the Context of Instrumental Rationality. *Sürekli Mesleki Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 8(1), 98-114.

Öz

Bu çalışma ile yapay zekanın (YZ) araçsal akılcılık bağlamında iletişim süreçlerinde nasıl işlev gördüğü incelenmiştir. Araçsal akılcılık, verimliliği artırmak amacıyla YZ'nin belirli hedeflere ulaşmada kullanılan bir araç olarak ele alınmasını ifade ederken bu yaklaşımın etik değerler ve toplumsal sorumluluklarla nasıl dengelenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. YZ, hız, doğruluk ve erişim kapasitesi ile bireylerin ve kurumların iletişim ihtiyaçlarını etkin biçimde karşılamaktadır. Ancak yalnızca verimlilik odaklı kullanılan YZ'nin mahremiyet, kullanıcı hakları ve etik sorumluluk gibi temel değerlere zarar verebileceği tartışılmıştır. Örneğin, sosyal medya algoritmaları, kullanıcı dikkatini çekme amacıyla manipülasyon tehdidi oluşturabilir, sanal asistanlar mahremiyet ihlallerine yol açabilir. Çalışmanın bulguları, YZ'nin verimliliği sağlama amacıyla geliştirilmesinin yanı sıra insan odaklı bir etik çerçeveye sahip olmasının önemini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, YZ'nin toplumla uyumlu ve sorumlu bir yapıya sahip olabilmesi için, etik değerlerin süreçlere entegre edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Araçsal akılcılık, Yapay zekâ çağı, İletişim

Abstract

This study examines how artificial intelligence (AI) functions within communication processes in the context of instrumental rationality. Instrumental rationality refers to considering AI as a tool to achieve specific goals, primarily aimed at enhancing efficiency, while emphasizing the balance that must be maintained with ethical values and social responsibility. AI effectively meets the communication needs of individuals and institutions through its speed, accuracy, and accessibility. However, the study discusses that AI, when used solely for efficiency, can potentially compromise fundamental values such as privacy, user rights, and ethical responsibility. For instance, social media algorithms, in seeking to capture user attention, may pose a threat of manipulation, while virtual assistants can lead to privacy breaches. The findings underscore the importance of developing AI not only for efficiency but also within a human-centered ethical framework. Accordingly, the study concludes that to ensure AI operates in a socially compatible and responsible manner, ethical values must be integrated into its processes.

Keywords: Instrumental rationality, Artificial intelligence age, Communication

¹ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Akyazı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, Sakarya,
vbilalarslankara@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9062-9210
Gönderim Tarihi: 24/10/2025
Kabul Tarihi: 12/12/2025
Yayınlanma Tarihi: 12/12/2025

Giriş

Günümüzde yapay zekâ (YZ), iletişimde araçsal bir akılcılık çerçevesinde, amaç ve verimlilik odaklı yaklaşımlarla geniş bir kullanım alanı bulmaktadır (Floridi ve Cows, 2019). Çünkü YZ, belirli hedeflere yönelik olarak kullanılan rasyonel bir araç olarak, bireylerin ve kurumların ihtiyaçlarına hızlı çözüm sunma kapasitesine sahiptir (Bostrom ve Yudkowsky, 2014). Bu noktada YZ, bilgiye hızlı erişimi sağlayarak ve karmaşık iletişim süreçlerini kolaylaştırarak bireylerin ve kurumların iletişim ihtiyaçlarına hız ve etkinlik kazandırmaktadır (Crawford, 2021). Ancak, YZ'nin iletişimdeki bu işlevi, araçsal akılcılık (instrumental rationality) ile örtüşen belirli hedeflere ulaşma amacıyla sınırlandırıldığında, etik değerlerin ihlali ve bireysel hakların göz ardı edilmesi gibi bazı sorunları da beraberinde getirebilir (Mittelstadt, Allo, Taddeo, Wachter ve Floridi, 2016). Burada amaç, YZ'nin yalnızca araçsal bir nesne mi yoksa etik ve toplumsal sorumluluklarla uyumlu bir aktör olarak mı ele alınması gerektiği sorunsalını derinlemesine irdelemektir (Coeckelbergh, 2020).

YZ, iletişim süreçlerinde hız, doğruluk ve kesintisiz erişim sağlama kapasitesiyle büyük bir dönüşüm yaratmıştır (Brynjolfsson ve McAfee, 2014). Günümüzde doğal dil işleme (Natural Language Processing - NLP), derin öğrenme algoritmaları ve makine öğrenmesi gibi gelişmiş YZ teknikleri sayesinde, sistemler karmaşık soruları yanıtlayabilir, büyük veri kümeleri üzerinde dakikalar içerisinde analizler yaparak anlamlar çıkarabilir ve hatta insan etkileşimlerini taklit edebilir hale gelmiştir (Devlin, Chang, Lee ve Toutanova, 2019). Bu bağlamda YZ, chatbotlar, sanal asistanlar, sesli yanıt sistemleri ve sosyal medya algoritmaları aracılığıyla farklı iletişim platformlarında entegre bir yapı sunmaktadır. Bu teknolojiler, verimlilik ve kolaylık sağlamak amacıyla kullanılırken aynı zamanda veri toplama ve analiz süreçlerini de etkin bir biçimde yürütebilme kapasitesine sahiptir (Van Wynsberghe, 2021).

Araçsal akılcılık, Max Weber tarafından ortaya atılan bir kavram olarak, belirli bir amaca ulaşmak için en etkili yöntemlerin kullanılması gerektiğini savunan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır (Weber, 1947). Modern iletişimde ise bu kavram YZ'nin araçsal bir nesne olarak ele alınmasıyla önemli bir kesişim noktası oluşturur. YZ'nin araçsallaştırılması, Weber'in araçsal akılcılık tanımına uygun bir biçimde, iletişim süreçlerinde hedefe yönelik verimliliğin artırılmasını ifade etmektedir (Turkle, 2017). YZ'nin iletişimdeki işlevselliği, araçsal akılcılığın temel varsayımı olan amaç odaklılık ve verimlilik ilkelerine dayandırılarak, bireylerin ve kurumların ihtiyaç duyduğu hizmetleri en kısa sürede ve en düşük maliyetle karşılamak üzere tasarlanmıştır (Floridi, 2019).

Örneğin, kurumsal müşteri hizmetlerinde kullanılan YZ destekli chatbotlar, kullanıcıların sorunlarını insan müdahalesine gerek kalmadan çözüme kavuşturmayı amaçlamaktadır (Brynjolfsson ve McAfee, 2014). Ancak bu tür bir sistemin verimlilik amacına odaklanılarak, kullanıcı memnuniyeti ve etik değerler göz ardı edilirse, iletişimde karşılıklı güven zedelenebilecek ve toplumsal ilişkilerde olumsuz sonuçlar doğabilecektir (Coeckelbergh, 2020). Arslankara (2025) tarafından yapılan bir çalışmada dijital oyunların kurgu ve tasarımında yer alan senaryo ile pedagojik ajanların salt hedef odaklı yapıda üretilmesinin birçok etik ve ahlaki sorunları da beraberinde getirdiği görülmüştür. Weberci araçsal akılcılık çerçevesinde yalnızca amaca odaklanan bir yapay zeka kullanımının, insan ilişkileri üzerinde etik ve duygusal riskler doğurabileceği ileri sürülmektedir (Crawford, 2021). Yani, YZ'nin araçsal akılcılıkla kullanımı, verimliliği maksimize etmeyi hedeflerken aynı zamanda insan merkezli etik ilkelerle dengelenmek durumundadır.

Bir başka örnekle bu durumu daha da detaylandırmak önemli görülmektedir. Örneğin, özellikle sosyal medya platformlarında kullanılan YZ algoritmaları, kullanıcıların dikkatini daha uzun süre çekmek ve platformda kalmalarını sürekli hale getirmek amacıyla kullanıcının dikkatini çeken içerikleri ön plana çıkarır (Zuboff, 2019). İlgili sosyal medya platformu açısından verimli olan bu yaklaşım, kullanıcıların duygu durumlarını göz ardı edebilir ve dijital iyi oluş hali (digital well-being) üzerindeki olumsuz etkileri artırabilir (Arslankara vd., 2022; Floridi ve Cows, 2019). Özellikle genç kullanıcılar üzerinde yapılan çalışmalar, dikkat odaklı algoritmaların zihinsel sağlık üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini göstermektedir (Van Wynsberghe, 2021). YZ algoritmalarıyla şekillenen iletişim süreçlerinde yalnızlaşma, yabancılaşma veya manipülasyona uğrama gibi sanal risklerle (Arslankara ve Usta, 2018; Korkmaz, Usta ve Kurt, 2014) karşılaşılması, YZ'nin araçsal bakış açısıyla geliştirildiğinde sosyal etkilerin göz ardı edilmemesi gerektiği sonucunu (Turkle, 2017) ve yalnızca verimlilik odaklı tasarımın yeterli olmadığını (Coeckelbergh, 2020; Van Wynsberghe, 2021) göstermektedir.

Benzer şekilde, sağlık sektöründe kullanılan YZ sistemleri, hastaların kişisel verilerini verimlilik amacıyla analiz ederek sağlık hizmetlerinde hızlı bir dönüşüme öncülük etmektedir (Topol, 2019). Ancak bu veriler yeterince güvenli bir şekilde saklanmaz veya kullanımı etik bir çerçevede sınırlandırılmazsa bireylerin mahremiyeti ve güvenliği ciddi tehdit altına girebilir (Mittelstadt vd., 2016). Bu noktada, araçsal akılcılık bağlamında YZ'nin yalnızca bir araç olarak değil, aynı zamanda etik değerleri koruma sorumluluğu olan bir sistem olarak ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Yani, YZ'nin bireylerin ve toplumların ortak değerleri

ile uyum içinde kurgulanması, salt biçimde amaca ulaşma sürecinde etkin bir araç olması değil, aynı zamanda bu süreçte etik bir sorumluluğu da üstlenmesini sağlar (Floridi ve Taddeo, 2016).

Bu kavramların günümüz dünyasında ele alınması, teknolojinin toplumsal ve bireysel yaşam üzerinde oluşturduğu derin ve izli dönüşümlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bir parça bütün ilişkisi sunmaktadır. YZ'nin araçsallaştırılması, modern iletişim süreçlerinde bireylerin ve toplumun etkileşim biçimlerini yeniden şekillendirerek hem etik hem de verimlilik odaklı dinamikleri öne çıkarmaktadır (Floridi, 2019). YZ'nin iletişim süreçlerindeki belirleyici rolü, sadece teknolojik bir araç olmanın ötesinde, insan-makine etkileşiminde değer ve etik odaklı yaklaşımlarla verimlilik arasındaki dengenin nasıl sağlanması gerektiğine dair yeni tartışmalar ortaya koymaktadır (Arslankara ve Usta, 2024; Naaman, 2022). YZ'nin iletişimdeki bu yeni konumu, iletişimi etik açıdan yeniden ele alarak toplumsal kabulü üzerindeki baskıyı artırmaktadır (Kerr, Barry ve Kelleher, 2020). Bu noktada, araçsal akılcılığın YZ ile etkileşimdeki konumu ve sınırlılıklarının incelenmesi, toplumun YZ teknolojilerini benimseme ve etik bir çerçeve içinde kullanma becerisini geliştirmek için kritik bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir (Mieczkowski vd., 2021).

Whittlestone ve arkadaşları (2019), YZ'nin insana değer veren bir çerçeve ile ele alınmadığında toplumsal güveni zedeleyebileceğini ve olumsuz sosyal sonuçlar doğurabileceğini söylemektedir. YZ, hız ve doğruluk odaklı bir iletişim aracı olarak kendini gösterse de bireylerin duygu, etik değer ve güvenlik gibi ihtiyaçlarını karşılamakla da sorumludur (Coeckelbergh, 2020).

Bu makale, yapay zekanın araçsal akılcılık perspektifiyle iletişimde üstlendiği rolü analiz ederek, teknolojinin etik değerlerle dengeli bir şekilde uygulanması için bir yol haritası sunmayı amaçlamaktadır. Araştırmada, YZ'nin iletişim süreçlerini hızlandıran, doğruluk ve etkinlik sağlayan bir araç olarak nasıl konumlandığı ancak bu süreçte bireylerin değerleri, hakları ve sosyal refahının nasıl göz ardı edilebildiği üzerinde durulmaktadır.

YZ'nin insan-makine etkileşimlerindeki etik ve verimlilik dengesi sağlama açısından sunduğu açılımlar, teknolojinin yalnızca bir araç değil, aynı zamanda bir ilişki kurucu olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle sağlık ve eğitim gibi alanlarda YZ tabanlı kişiselleştirilmiş çözümler, verimlilik sağlarken aynı zamanda bireylerin mahremiyet (gizlilik) haklarını ve duygusal ihtiyaçlarını koruma sorumluluğunu da beraberinde getirmektedir (Topol, 2019).

Sonuç olarak, bu çalışma ile araçsal akılcılık ve etik sorumluluk arasındaki dengenin, YZ'nin iletişim süreçlerindeki toplumsal kabulü ve uzun vadeli güvenilirliği ile tercih

edilebilirliği sağlama açısından kritik bir unsur olduğu savunulmaktadır. Bu dengenin sağlanması, YZ'nin yalnızca verimlilik odaklı bir araç olarak kalmayıp aynı zamanda bireylerin toplumsal ilişkiler, etik değerler ve sosyal sorumluluk çerçevesinde anlamlandırdığı bir varlık haline gelmesi açısından önemlidir (Floridi, 2019).

Bu çerçevede, araçsal akılcılık perspektifinden bakıldığında YZ'nin iletişim süreçlerinde yalnızca verimlilik ve hız üretmekle sınırlı kalmaması, aynı zamanda mahremiyet, dijital iyi oluş ve toplumsal güven gibi etik boyutları da dikkate alacak biçimde tasarlanması gerekmektedir. Bu makalenin amacı, araçsal akılcılık kavramı ışığında YZ çağında iletişim süreçlerinin nasıl yeniden biçimlendiğini analiz etmek ve verimlilik-etik dengesi bağlamında ortaya çıkan fırsat ve riskleri tartışmaktır. Çalışma, şu sorulara odaklanmaktadır:

1. Araçsal akılcılık kavramı, YZ çağında iletişim süreçlerini nasıl çerçevelemektedir?
2. YZ tabanlı iletişim uygulamalarında (chatbotlar, sanal asistanlar, sosyal medya algoritmaları vb.) verimlilik arayışı ile mahremiyet, dijital iyi oluş ve toplumsal güven arasında hangi gerilim alanları ortaya çıkmaktadır?
3. Bu gerilimlerin etik ve iletişimsel akılcılık perspektifinden dengelenebilmesi için hangi ilkesel çerçeveler ve öneriler geliştirilebilir?

Kuramsal Çerçeve: Araçsal ve İletişimsel Akılcılık

Araçsal akılcılık (instrumental rationality) kavramının felsefi ve sosyolojik kökenleri, modern toplumun verimlilik ve amaç odaklı bir yaklaşımla yapılandırılmasına dair kapsamlı bir tartışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram, en temelde bireylerin veya toplumların belirli bir hedefe ulaşmak için en etkili araçları seçme eğilimine değinmektedir. Dolayısıyla Max Weber ve Jürgen Habermas gibi öncülerin, araçsal akılcılığı modern toplumun nasıl işlediğini anlamak için temel bir kategori olarak ele aldıklarını söylemek mümkündür (Habermas, 1984; Weber, 1978).

Max Weber, araçsal akılcılık kavramını sosyolojik bir bakış açısıyla modern toplumun rasyonelleşme süreciyle birlikte ele almıştır. Weber'e göre modern toplumlar, geleneksel ve değer odaklı akılcılıktan uzaklaşarak, giderek araçsal akılcılığın hakim olduğu bir yapı haline gelmiştir. Weber'in çalışmaları, toplumun, özellikle de bürokratik yapılar ve kapitalist sistemler aracılığıyla, verimlilik ve salt amaç ilkelerine göre nasıl şekillendiğini göstermektedir (Weber, 1968).

Weber, araçsal akılcılığı amaçsal akılcı (zweckrational) olarak belirttiği bir kavramla ilişkilendirmiştir. Amaçsal akılcılık, bireyin veya kurumun belirli bir hedefe ulaşmak için en

uygun araçları seçme sürecidir. Bu akılcılık biçimi, karar alıcıların sadece sonuca odaklanarak eylemlerini verimlilik temelli bir şekilde planladıkları bir yaklaşımı yansıtır. Örneğin, Weber'in bürokrasi analizinde, kurumların en az hata ve en yüksek verimlilikle işlem yapmasını sağlayan rasyonel kurallar bütünü olarak görülen bürokrasi, araçsal akılcılığın en saf örneği olarak kabul edilir. Ancak Weber, bu tür bir akılcılığın, insanın anlam arayışı ve değer sistemlerinden uzaklaştığını vurgulamış ve bunun bir demir kafes yarattığına dikkat çekmiştir (Weber, 1958). Bu demir kafes, bireylerin değerlerini, duygularını ve insani niteliklerini göz ardı eden, yalnızca verimlilik ve işlevselliğe odaklanan bir toplum yapısını ifade etmektedir.

Jürgen Habermas, araçsal akılcılığı eleştiren bir yaklaşımla, modern toplumda iletişimsel akılcılığı savunmuştur. Habermas, araçsal akılcılığın toplumda bireylerin yalnızca amaçlara ulaşmak için araçları kullandığı bir rasyonalite türü olduğunu, ancak insanın iletişimsel boyutunu ve toplumsal değerleri dışladığını ileri sürmüştür (Habermas, 1987). Ona göre, araçsal akılcılık, yalnızca hedeflere ulaşmak için en etkili yolları kullanma üzerine odaklanmakta ve toplumsal değerleri göz ardı etmektedir. Habermas, bu yaklaşımı yetersiz bulmakta ve toplumun sadece araçsal değil, aynı zamanda iletişimsel akılcılığı da içermesi gerektiğini sürekli dile getirmektedir.

Habermas'ın iletişimsel akılcılık kavramı, bireylerin birbirleriyle rasyonel ve karşılıklı anlayışa dayalı bir iletişim içerisinde olmalarını ifade etmektedir. Bu kavram, araçsal akılcılıkta olduğu şekliyle, bireylerin ve toplumun yalnızca verimlilik temelinde değerlendirildiği bir yaklaşıma karşı, insanların ortak anlamları, değerleri ve normları paylaşımları gerektiğini savunmaktadır (Habermas, 1990). Habermas'a göre, modern toplum, yalnızca verimlilik ve araçsal akılcılık üzerine inşa edildiği takdirde, bireyler arası iletişim, güven ve toplumsal dayanışma zarar görebilir. Bu nedenle, Habermas, araçsal akılcılığı, toplumsal değerleri ve ahlaki ilkeleri göz ardı eden eksik bir yaklaşım olarak görmekte ve toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için iletişimsel akılcılığın da benimsenmesi gerektiğini belirtmektedir (Habermas, 1984).

Araçsal akılcılık, verimlilik ve amaç odaklı karar alma süreçleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu akılcılık türü, bir amaca ulaşmak için hangi araçların en uygun olduğunu analiz eder ve en etkili yöntemlerin seçilmesini sağlar. Modern organizasyonlar, özellikle bürokratik ve kurumsal yapılarda, araçsal akılcılık perspektifiyle hareket ederek, süreçlerin verimliliğini artırmayı ve amaçlarına en kısa sürede ulaşmayı hedeflerler. Örneğin, sağlık hizmetlerinde, eğitimde veya müşteri ilişkilerinde, yapay zeka gibi teknolojiler, verimlilik sağlamak amacıyla araçsal akılcılık çerçevesinde kullanılmaktadır (Floridi ve Cows, 2019).

Ancak bu süreçte, araçsal akılcılık, hedefe ulaşma odaklı bir yaklaşımla hareket ettiğinden, etik değerler ve insani ihtiyaçlar göz ardı edilebilmektedir. Bu durum, Weber'in demir kafes metaforunda olduğu gibi, bireylerin insani yönlerinin yitirilmesi ve toplumun soğuk, verimlilik odaklı bir yapıya dönüşmesi tehlikesini beraberinde getirecektir (Weber, 1968). Habermas'ın eleştirisi de bu noktada devreye girmektedir. Buna göre araçsal akılcılık, iletişimsel akılcılık ile dengelenerek toplumsal değerler ve etik ilkelerle uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir (Habermas, 1996).

Araçsal akılcılık, modern toplumun verimlilik ve amaç odaklı bir yaklaşımla şekillendirilmesini ifade eden bir kavram olarak, Max Weber ve Jürgen Habermas'ın tartışmaları neticesinde derin bir boyut kazanmıştır. Weber'in bürokratik yapı çözümlemelerinde ön planda tuttuğu araçsal akılcılık, bireylerin değer sistemlerinden koparılmış bir verimlilikle örtüştürülürken, Habermas bu yapının bireylerin sosyal bağlarını zayıflatacağını ifade etmekte ve iletişimsel akılcılığın gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır (Habermas, 1984). Bu noktada YZ'nin iletişimdeki rolünün araçsal akılcılıkla olan ilişkisi, etik ve toplumsal sorumluluk gibi unsurları da gözетerek, verimlilik ile değerlerin dengelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Coeckelbergh, 2020).

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışma, nitel bir kuramsal derleme ve kavramsal analiz niteliğindedir. Amaç, araçsal akılcılık kavramını YZ çağında iletişim süreçleriyle ilişkilendirerek alanyazındaki kuramsal yaklaşımları ve güncel uygulama örneklerini bütüncül bir çerçevede tartışmaktır. Çalışma, ampirik veri toplamaya dayalı olmayıp, mevcut kuramsal ve ampirik çalışmaların yorumlayıcı biçimde sentezlenmesine dayanmaktadır.

Literatür Tarama Süreci

Literatür taraması 2010-2024 yılları arasında yayımlanan çalışmalar odağı alınarak yürütülmüştür. Google Scholar, Web of Science, Scopus, ERIC ve TR Dizin gibi veri tabanlarında “instrumental rationality”, “Weberian rationalization”, “Habermas communicative rationality”, “AI and communication”, “algorithmic governance”, “digital well-being” ve “surveillance capitalism” gibi anahtar sözcük kombinasyonları kullanılmıştır. Ayrıca, Floridi, Habermas, Weber, Turkle ve Zuboff gibi alandaki öncü yazarların eserleri taramanın kuramsal omurgasını oluşturmuştur.

Dahil Etme Ölçütleri ve Analiz Yaklaşımı

Tarama sürecinde (a) hakemli dergilerde yayımlanmış makaleler, (b) alanda referans kabul edilen kitaplar ve kitap bölümleri ile (c) YZ etiği ile araçsal ve iletişimsel akılcılık alanında öne çıkan raporlar çalışmaya dâhil edilmiştir. Yalnızca YZ'nin teknik boyutuna odaklanan, etik ve iletişim boyutunu ele almayan çalışmalar kapsam dışında bırakılmıştır. Elde edilen kaynaklar, önce araçsal/iletişimsel akılcılık, ardından YZ ve iletişim, son olarak da mahremiyet, dijital iyi oluş ve toplumsal güven temaları çerçevesinde tematik olarak gruplandırılmıştır. Makaledeki kuramsal alt yapıyı anlatan Araçsal ve İletişimsel Akılcılık, Yapay Zekâ ve İletişim ile Araçsal Akılcılık Bağlamında İletişim bölümleri, bu tematik sınıflandırmanın sonucunda oluşturulan ana eksenler olarak yapılandırılmıştır.

Bulgular

5.1. Araştırmanın Birinci Sorusuna İlişkin Bulgular: Araçsal Akılcılık Kavramının YZ Çağında İletişim Süreçlerini Nasıl Çerçevelendirdiğine İlişkin Bulgular

YZ, iletişim alanında hız, doğruluk, kişiselleştirilmiş deneyimler gibi önemli kolaylıklar yön veren bir teknolojik rol üstlenmektedir. Bu teknolojinin araçsal akılcılık çerçevesinde tasarlanması, kullanıcıların ihtiyaçlarını, verimlilik ve salt amaç ekseninde karşılamayı hedeflemektedir. Özellikle chatbotlar, sanal asistanlar ve algoritmalar, YZ'nin bu bağlamdaki somut örnekleri olarak sayılabilir (Floridi ve Cowls, 2019).

Chatbotlar, kullanıcılarla yazılı veya sözlü olarak etkileşim kurarak müşteri hizmetlerinden bilgi yönetimine kadar çeşitli alanlarda hizmet veren uygulamalardır. Chatbotlar, araçsal akılcılık ilkelerine göre değerlendirildiğinde, kullanıcıların ihtiyaçlarını hızlı ve etkili biçimde sonuca ulaştırmak için geliştirilmiştir. Bu bağlamda, müşteri hizmetlerinde insan personel ihtiyacını azaltarak işlemleri hızlandırırlar (Weizenbaum, 1976). Ancak araçsal akılcılıkla tasarlanan chatbotlar, kullanıcıların duygusal ihtiyaçlarını karşılamada veya empati kurmada sınırlıdır. Dolayısıyla, YZ'nin insan etkileşiminde pozitif verimlilik rolü üstlenirken insani ve sosyal boyutları minimum düzeyde tutmasına neden olmaktadır (Coeckelbergh, 2020).

Sanal asistanlar (örneğin Siri, Google Assistant, Alexa), bireylerin bilgiye hızlı erişimini sağlarken günlük yaşamlarını organize etmelerine de yardımcı olan araçlardır. Bu asistanlar, araçsal akılcılığın temel ilkeleri doğrultusunda, kullanıcı ihtiyaçlarını analiz ederek en kısa sürede yanıt vermeye odaklanmıştır. Örneğin, bir kullanıcı Alexa'ya hava durumunu sorduğunda, en güncel bilgiye hızlıca erişir. Ancak, araçsal akılcılık ekseninde geliştirilen sanal asistanlar, kullanıcı gizliliği ve etik konusunda birtakım sanal tehditleri de beraberinde

getirebilmektedir. Örneğin kullanıcı seslerinin kaydedilip analiz edilmesi, mahremiyet açısından ciddi tartışmalar doğurmuştur (Zuboff, 2019).

Algoritmalar, özellikle sosyal medya platformlarında YZ'nin en çok faydalanılan yönlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medya algoritmaları, kullanıcılara kişiselleştirilmiş içerikler sunarak kendi açısından platform verimliliğini üst düzeye çıkarmaktadır. Ancak bu algoritmalar kullanıcının deyim yerindeyse sosyal ve zihinsel verimliliğini yani sağlığını ikinci plana itmektedir (Vaidhyanathan, 2018). Örneğin, dikkat çekici içerikleri abartılı şekilde sunma neticesinde, kullanıcıların bu platformlarda geçirdikleri zamanın daha da artmasına neden olurken sosyal medya bağımlılığını da tetikleyebilmektedir.

YZ'nin salt araçsal akılcılık perspektifinde geliştirilmesi, verimlilik odaklı işlevselliği artırsa bile etik, mahremiyet ve dijital iyi oluş hali gibi konuların arka planda kalmasına sebep olacaktır. Weber'in demir kafes metaforuna göre, araçsal akılcılığın baskın olduğu bu yapılar, bireylerin insani değerlerini göz ardı eden soğuk, salt işlevsellik odaklı bir toplum yaratma tehlikesi barındırmaktadır (Weber, 1958).

5.2. Araştırmanın İkinci Sorusuna İlişkin Bulgular: YZ Tabanlı İletişim Uygulamalarında Verimlilik Arayışı ile Mahremiyet, Dijital İyi Oluş ve Toplumsal Güven Arasındaki Gerilim Alanları

YZ uygulamalarının araçsal akılcılık perspektifiyle tasarlanması ya da kullanılması, verimlilik odaklı karar alma süreçlerinde kimi zaman etik değerlerle çatışmalara yol açmaktadır. Alanyazınında bu çatışmalar, özellikle gizlilik, etik ihlaller ve ahlaki sorumluluk boyutlarında ele alınmaktadır (Floridi ve Cowls, 2019).

Örneğin, YZ destekli müşteri hizmetleri iletişimde kullanılan algoritmalar, kullanıcı verilerini analiz ederek kişiselleştirilmiş hizmet sunmaktadır. Fakat bu süreçte verilerin saklanması ve korunması konusundaki yetersizlikler gizlilik açısından büyük bir risk oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar, kullanıcı verilerinin rıza olmadan üçüncü taraflarla paylaşılmasının olası bir gizlilik ihlali olduğunu belirtmektedir (Zuboff, 2019). Bu tarz durumlar, YZ'nin salt verimlilik sağlama amacıyla araçsal akılcılık çerçevesinde geliştirildiğinde, etik değerlerin nasıl göz ardı edilebileceğini gözler önüne sermektedir.

YZ'nin karar alma süreçlerindeki ahlaki sorumluluk boyutu da, temelde sigorta, sağlık ve adalet gibi sektörlerde önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, bir bankanın kredi başvurularını değerlendirirken kullandığı YZ algoritması, ırk, cinsiyet veya yaşa göre ayrımcılık yapmamalıdır. Ama yalnızca verimlilik hedefleyen sistemler bu tür bir durumu göz ardı etmekten imtina etmez (O'Neil, 2016).

YZ'nin verimliliğe katkıları ele alındığında, örneğin çağrı merkezlerinde YZ destekli chatbotların, basit talepleri hızlı ve etkili bir şekilde yanıtlayarak şirketlerin insan kaynağı maliyetlerini azalttığı görülmektedir (Brynjolfsson ve McAfee, 2014). Bu tür araçsal akılcılık odaklı YZ uygulamaları, birçok sektörde başarılı bir şekilde uygulanmaktadır. Amazon'un YZ destekli öneri algoritmaları, müşteri tercihlerini analiz ederek alışveriş sürecini verimli hale getirirken, bankacılıkta kredi skorlama sistemleri başvuru sürecini hızlandırarak maliyetleri düşürdüğü anlaşılmaktadır.

Ancak, sağlık ve eğitim gibi insan odaklı sektörlerde araçsal akılcılığa dayalı YZ sistemlerinin sınırlı olması beklenmelidir. Çünkü, sağlıkta teşhis koyma veya eğitimde öğrenci takibi gibi konularda yalnızca verimlilik odaklı bir yapı, insani faktörleri göz ardı edebilmektedir (Coeckelbergh, 2020).

Araçsal akılcılık perspektifinden tasarlanan sosyal medya algoritmaları, bireylerin sosyal yaşantıları ve etki ettikleri duygu durumlarına değinilerek geniş bir literatürde ele alınmıştır. Örneğin, Facebook ve Instagram gibi platformlarda kullanılan algoritmalar, kullanıcıların ilgisini çekmek amacıyla içerik sunarak sosyal medya bağımlılığını artırmaktadır (Vaidhyathan, 2018). Bu tür bir araçsal akılcı yaklaşım, bireylerin zaman ve dikkat gibi kaynaklarını kontrol altında tutarak etik açıdan birçok risk doğurmaktadır.

YZ'nin araç olarak mı yoksa ilişki kuran bir varlık olarak mı ele alınması gerektiği, insan-makine etkileşimleri açısından önemli bir tartışma konusudur. Günümüzde, özellikle sanal asistanlar ve chatbotlar karmaşık diyaloglar kurabilmekte ve bazı durumlarda empati içeren yanıtlar sunabilmektedir (Turkle, 2017). Ancak araçsal akılcılık ekseninde, kullanıcıları manipüle eden veya davranışlarını yönlendiren sistemler, etik sorumluluk açısından önemli sorunları da beraberinde getirebilir.

5.3. Araştırmanın Üçüncü Sorusuna İlişkin Bulgular: Etik ve İletişimsel Akılcılık Perspektifinden Dengeleyici İlkesel Çerçeveler ve Öneriler

Araçsal akılcılıkla YZ'nin kullanımı hakkında yapılan bu değerlendirmeler, verimlilik ve etik sorumluluk arasındaki dengeyi sağlama gerekliliğini ortaya koymaktadır. YZ'nin geliştirilmesinde, toplumsal güveni sağlamak ve etik sorumluluğu korumak için verimlilikle etik değerler arasındaki dengeyi gözetmek elzemdir.

Sonuç olarak araçsal akılcılık, modern toplumun verimlilik ve amaç odaklı bir yaklaşımla örgütlenmesini açıklayan, ancak insani değerleri ve iletişimsel boyutu geri plana itme riski taşıyan bir rasyonalite biçimidir. Weber'in demir kafes metaforu ve Habermas'ın iletişimsel akılcılık vurgusu, YZ çağında iletişim süreçlerinin yalnızca teknik verimlilik üzerinden

tasarlanmasının, mahremiyet, güven ve dijital iyi oluş gibi değerler üzerinde ne tür baskılar üretebileceğini anlamak için güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Bir sonraki bölümde, bu kuramsal çerçeve YZ tabanlı iletişim örnekleri üzerinden somutlaştırılmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmanın bulguları, Weberci araçsal akılçılık ve Habermasçı iletişimsel akılçılık ayrımının YZ çağında iletişim süreçlerini anlamak için hâlâ güçlü ve güncel bir kuramsal çerçeve sunduğunu göstermektedir. Özellikle sosyal medya algoritmaları, chatbotlar ve sanal asistanlar gibi YZ tabanlı iletişim uygulamalarında verimlilik, maliyet azaltımı ve hız odaklı tasarımın baskın hâle geldiği; buna karşılık mahremiyet, dijital iyi oluş ve toplumsal güven gibi iletişimsel ve etik boyutların ikincilleştirildiği görülmektedir. Son yıllarda Habermas'ın iletişimsel akılçılığı çerçevesinde YZ'yi tartışan çalışmalarda da, büyük dil modellerinin ve otonom sistemlerin kamusal söylemde "söz alan" ama sorumluluk üstlenmeyen aktörler olarak konumlandığı, bunun da söylem etiği açısından yeni gerilimler ürettiği ifade edilmektedir (Monti, 2024; Kim, 2024; Kruip, 2025). Bu tablo, Weber'in "demir kafes" metaforunu güncelleyerek, algoritmik gözetim ve otomatikleştirilmiş karar sistemleri üzerinden işleyen yeni bir rasyonelleşme biçimine işaret etmekte olup aynı zamanda Habermas'ın iletişimsel akılçılık idealinden uzaklaşan, daha stratejik ve araçsal bir iletişim ortamını görünür kılmaktadır (Weber, 1958; Habermas, 1984; Zuboff, 2019).

Bulgular, araçsal akılçılığın YZ ile ilişkisinin verimlilik ve etik değerler arasındaki kırılgan denge açısından kritik bir kesişim noktası olduğunu ortaya koymaktadır. Verimlilik odaklı tasarımlar, YZ'nin hızlı ve etkili çözümler üretme kapasitesini güçlendirirken tam aksine mahremiyet, şeffaflık, adalet ve hesap verebilirlik gibi normatif boyutları geri plana itme riski taşımaktadır. 2023 sonrası literatürde öne çıkan sorumlu YZ yönetişimi çalışmaları, bu riskin kurumsal düzeyde de hissedildiğini ve etik ilkeler ile pratik uygulamalar arasında ciddi bir prensip - uygulama boşluğu bulunduğunu göstermektedir (Papagiannidis, Mikalef ve Conboy, 2025; Batool vd., 2025). AB Yapay Zekâ Yasası ve insan merkezli YZ düzenlemelerine odaklanan güncel çalışmalar da, riski yüksek YZ sistemleri için salt araçsal akılçılığın sınırlandırılması gerektiğini savunmakta ve güvenilir, insan merkezli YZ ilkelerini öne çıkarmaktadır (Pirozzoli, 2024; OECD, 2025). Bu açıdan çalışmanın verimlilik - etik denge vurgusu, güncel YZ yönetişimi literatürüyle doğrudan örtüşen bir sonuç ortaya koymuştur.

Dijital iyi oluş ve algoritmik yük bağlamında elde edilen bulgular, özellikle son dönemde artan algoritmik tükenmişlik ve dikkat ekonomisi tartışmalarıyla paralellik göstermektedir. Algoritmik kişiselleştirme ve etkileşim maksimizasyonu odaklı tasarımların, genç yetişkinlerde

kişiselleştirilmiş reklamlara maruz kalmayı artırarak dijital yorgunluk, tükenmişlik ve direnç geliştirme gibi süreçlerle ilişkili olduğu gösterilmiştir (Balaskas vd., 2025). Dijital iyi oluşa ilişkin yeni çerçeve çalışmaları da teknolojinin dijital bağımlılık, dikkat dağınıklığı, iş - yaşam dengesinin bozulması ve mahremiyet endişeleri gibi karanlık tarafına odaklanmaktadır. Ayrıca dengeli kullanım, öz-düzenleme ve dijital öz-denetim stratejilerini merkezi bileşenler olarak görmektedir (Roffarello vd., 2023; Tayiz, 2024; Uslu, 2025). Sosyal medya kullanımı, ailenin rolü ve ruh sağlığı arasındaki ilişkileri inceleyen son meta analizler ise sosyal medyanın bir yandan sosyal destek ve aidiyet hissini güçlendirebildiğini, diğer yandan kaygı, depresyon, siber zorbalık ve olumsuz karşılaştırma döngülerini beslediğini ortaya koymaktadır (Alwuqaysi, 2025). Bu bulgular, çalışmada vurgulanan dijital iyi oluş ve toplumsal güven risklerinin yalnızca kuramsal bir tespit olmaktan öte, güncel ampirik verilerle de desteklenen somut bir problem alanı olduğunu göstermiştir.

Gençlerin sosyal medya ve ruh sağlığı ilişkisini ele alan çalışmalarda da benzer biçimde, yoğun sosyal medya kullanımının uyku bozuklukları, yalnızlık hissi ve öz-değer problemleriyle bağlantılı olduğu ancak aynı zamanda doğru tasarlanmış müdahalelerle destekleyici ve iyileştirici bir rol de oynayabildiği vurgulanmaktadır (Naslund vd., 2020). Bu ikili yapı, araçsal akılcılık ekseninde yalnızca etkileşim ve reklam gelirini maksimize etmeyi hedefleyen algoritmik sistemlerin, kullanıcıların uzun vadeli psikososyal iyi oluşunu ve toplumsal güveni ikincil plana ittiğini fakat buna karşılık iletişimsel akılcılığı önceleyen tasarımların, kullanıcı özerkliği ve şeffaflık boyutunu güçlendirme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Etik ve iletişimsel akılcılık perspektifinden bakıldığında, YZ'nin salt bir araç değil, normatif olarak çerçevelenmesi gereken sosyo-teknik bir aktör olduğu yönündeki görüşler giderek güçlenmektedir. Habermasçı söylem etiği temelinde YZ yönetişimini tartışan yeni çalışmalar, YZ sistemlerinin kapsayıcı katılım, rıza, gerekçelendirilebilirlik ve hesap verebilirlik ilkeleriyle birlikte ele alınması gerektiğini söylemektedir (Kim, 2024). Kamusal tartışma alanına giren büyük dil modellerinin, iletişimsel aklın varsaydığı eşitler arası söylem topluluğu idealini zorladığı ve bu nedenle yeni demokratik kontroller ile şeffaflık mekanizmalarına ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir (Monti, 2024).

Nihai olarak bakıldığında araçsal akılcılığın etkisiyle YZ destekli iletişim sistemlerinin işlevselliği ve verimlilik potansiyeli artarken etik sorumluluk, mahremiyet, dijital iyi oluş ve toplumsal uyumluluğun göz ardı edilmemesi gerektiği bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışma, Weber'in demir kafes metaforu ve Habermas'ın iletişimsel akılcılık vurgusunun, güncel YZ tartışmalarında hem algoritmik gözetim hem de kamusal söylemin niteliği açısından

açıklayıcılığını koruduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, YZ'nin geliştirilmesi ve uygulanmasında verimlilik ile etik değerler arasında sürdürülebilir bir denge kurulması ve insan onuru, temel haklar, adalet ve dijital iyi oluşu gözetilen insan merkezli tasarım anlayışının benimsenmesi, YZ teknolojilerinin toplumda kabul görmesi ve uzun vadeli toplumsal uyum için önemli bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Bu gereklilik, aynı zamanda çalışmanın üçüncü araştırma sorusuna bir yanıt olarak, YZ tabanlı iletişim uygulamalarında etik ve iletişimsel akılcılığa dayalı ilkesel çerçevelerin geliştirilmesinin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

Alwuqaysi B. (2025). A systematic review and meta-analysis of social media's influence on mental health, family functioning, and visual content. *Social Sciences & Humanities Open*, 12, 101793. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2025.101793>

Arslankara, V. B., & Usta, E. (2018). Development of virtual world risk perception scale (VWRPS). *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 7(1), 111-131. <https://doi.org/10.14686/buefad.356898>

Arslankara, V. B., Demir, A., Öztaş, Ö., & Usta, E. (2022). Digital well-being scale validity and reliability study. *Journal of Teacher Education and Lifelong Learning*, 4(2), 263-274. <https://doi.org/10.51535/tell.1206193>

Arslankara, V. B., & Usta, E. (2024). Generative artificial intelligence as a lifelong learning self efficacy: Usage and competence scale. *Journal of Teacher Education and Lifelong Learning*, 6(2), 288-302. <https://doi.org/10.51535/tell.1489304>

Arslankara, V.B. (2025). More from an instrumentalist perspective: examining digital games from an instrumental rationality perspective. *Journal of Innovative Research in Teacher Education*, 6(1), 36-54. <https://doi.org/10.29329/jirte.2025.1288.3>

Balaskas, S., Konstantakopoulou, M., Yfantidou, I., & Komis, K. (2025). Algorithmic burnout and digital well-being: Modelling young adults' resistance to personalized digital persuasion. *Societies*, 15(3), 72.

Batool, A., Zowghi, D., & Bano, M. (2023). Responsible AI governance: a systematic literature review. *ArXiv Preprint ArXiv:2401.10896*.

Bostrom, N., & Yudkowsky, E. (2014). The ethics of artificial intelligence. In F. M. Adams (Ed.), *The Cambridge handbook of artificial intelligence* (pp. 316-334). Cambridge University Press.

Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W. W. Norton & Company.

Coeckelbergh, M. (2020). *AI ethics*. MIT Press.

Crawford, K. (2021). *Atlas of AI: Power, politics, and the planetary costs of artificial intelligence*. Yale University Press.

Devlin, J., Chang, M. W., Lee, K., & Toutanova, K. (2019). BERT: Pre-training of deep bidirectional transformers for language understanding. In *Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies* (pp. 4171-4186). <https://doi.org/10.18653/v1/N19-1423>

Floridi, L. (2019). *The logic of information: A theory of philosophy as conceptual design*. Oxford University Press.

Floridi, L., & Cows, J. (2019). A unified framework of five principles for AI in society. *Harvard Data Science Review*, 1(1), 1-15. <https://doi.org/10.1162/99608f92.8cd550d1>

Floridi, L., & Taddeo, M. (2016). What is data ethics? *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 374(2083), 20160360. <https://doi.org/10.1098/rsta.2016.0360>

Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action. Vol. 1: Reason and the rationalization of society*. Beacon Press.

Habermas, J. (1987). *The theory of communicative action. Vol. 2: Lifeworld and system-A critique of functionalist reason*. Beacon Press.

Habermas, J. (1990). *Moral consciousness and communicative action*. MIT Press.

Habermas, J. (1996). *Between facts and norms*. MIT Press.

Kerr, A., Barry, M., & Kelleher, J. D. (2020). Expectations of artificial intelligence and the performativity of ethics: Implications for communication governance. *Big Data & Society*, 7(1). <https://doi.org/10.1177/2053951720915939>

Kim, T. W. (2024). Artificial intelligence governance through communicative action: A Habermasian framework for administrative agencies. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 37(1), 1-27.

Korkmaz, Ö., Usta, E., & Kurt, İ. (2014). Sanal ortam yalnızlık ölçeği (SOYÖ) geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(29-2), 144-159.

Kruip, G., Späth, E., & Sabater Coll, A. (2024). *Ethical aspects of research on AI-based social assessment*. In P. Ahrweiler (Ed.), *Participatory artificial intelligence in public social services: From bias to fairness in assessing beneficiaries* (pp. 63-77). Springer.

Mieczkowski, H., Hancock, J. T., Naaman, M., Jung, M., & Hohenstein, J. (2021). AI-mediated communication: Language use and interpersonal effects in a referential communication task. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction*, 5. <https://doi.org/10.1145/3449091>

Mittelstadt, B. D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S., & Floridi, L. (2016). The ethics of algorithms: Mapping the debate. *Big Data & Society*, 3(2), 1-21. <https://doi.org/10.1177/2053951716679679>

Monti, P. (2024). AI enters public discourse: A Habermasian assessment of the moral status of large language models. *Etica & Politica / Ethics & Politics*, 26(1), 61-80.

Naaman, M. (2022). My AI must have been broken: How AI stands to reshape human communication. In *Proceedings of the 16th ACM Conference on Recommender Systems (RecSys '22)* (pp. 1-7). <https://doi.org/10.1145/3523227.3555724>

Naslund, J. A., Bondre, A., Torous, J., & Aschbrenner, K. A. (2020). Social media and mental health: Benefits, risks, and opportunities for research and practice. *Journal of Technology in Behavioral Science*, 5(3), 245-257. <https://doi.org/10.1007/s41347-020-00134-x>

O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown Publishing Group.

OECD. (2025). *OECD AI policy observatory and the OECD AI principles*. Organisation for Economic Co-operation and Development.

Papagiannidis, E., Mikalef, P., & Conboy, K. (2025). Responsible artificial intelligence governance: A review and research framework. *The Journal of Strategic Information Systems*, 34, Article ID: 101885. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2024.101885>

Pirozzoli, A. (2024). The human-centric perspective in the regulation of artificial intelligence. *European Papers*, 9(1), 105-116.

Roffarello, A. M., & De Russis, L. (2023). Achieving digital wellbeing through digital self-control tools: A systematic review and meta-analysis. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction*, 30(4), Article 53. <https://doi.org/10.1145/3571810>

Tayiz V., Vangölü M. S., Özok H. İ., Tanhan F. (2025). Concept of digital well-being. *Psiikiyatriye Güncel Yaklaşımlar*, 17(4):673-686. <https://doi.org/10.18863/pgy.1544897>

Topol, E. J. (2019). *Deep medicine: How artificial intelligence can make healthcare human again*. Basic Books.

Turkle, S. (2017). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books.

Uslu, O. (2025). Understanding digital wellbeing: Impacts, strategies, and the path to healthier technology practices. *Discover Social Science and Health*, 5, 145. <https://doi.org/10.1007/s44155-025-00259-5>

Vaidhyathan, S. (2018). *Antisocial media: How Facebook disconnects us and undermines democracy*. Oxford University Press.

Van Wynsberghe, A. (2021). Sustainable AI: AI for sustainability and the sustainability of AI. *AI and Ethics*, 1(3), 213–218. <https://doi.org/10.1007/s43681-021-00043-6>

Weber, M. (1947). *The theory of social and economic organizations* (A. M. Henderson & T. Parsons, Trans.). Oxford University Press.

Weber, M. (1958). *The protestant ethic and the spirit of capitalism*. Scribners.

Weber, M. (1968). *Economy and society: An outline of interpretative sociology* (Vol. 1). Bedminster Press.

Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. University of California Press.

Weizenbaum, J. (1976). *Computer power and human reason: From judgment to calculation*. W. H. Freeman & Co.

Whittlestone, J., Nyrop, R., Alexandrova, A., Dihal, K., & Cave, S. (2019). The role and limits of principles in AI ethics. *Proceedings of the AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society*, 195–200. <https://doi.org/10.1145/3306618.3314289>

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

Extended Abstract

This study examines how artificial intelligence (AI) is positioned within communication processes from the perspective of instrumental rationality and explores the potential ethical implications of this positioning. Instrumental rationality refers to the use of the most effective and efficient methods to achieve a goal, and AI emerges as a critical tool in modern communication to accomplish this rationality. AI's functional advantages in communication processes, such as speed, accuracy, and broad accessibility, strengthen interactions between

individuals and institutions while also providing cost and time savings. However, this efficiency-focused approach can sometimes overshadow ethical responsibilities and social values, raising the question of whether AI should merely serve as a tool or be developed as a socially aligned actor guided by ethical principles.

Research on the relationship between instrumental rationality and AI in the literature highlights the prevalent use of AI applications in areas such as social media, customer service, and public safety, where ethical considerations are essential. For example, social media algorithms are designed to capture user attention by providing personalized content. However, these algorithms, while trying to retain user attention on the platform, pose a threat of manipulation. From an instrumental rationality perspective, the goal of achieving efficiency carries the potential to influence user behavior, a practice that is ethically contentious. Similarly, virtual assistants may present privacy risks, as ethical issues such as data security and user consent are often insufficiently considered in the collection and analysis of personal information.

In this context, the purpose of this study is to examine the efficiency advantages that AI provides in communication within the framework of instrumental rationality while also discussing the possible social and ethical implications of this efficiency-oriented approach. The research advocates that AI should evolve from merely a functional tool to a socially responsible entity. Emphasizing the need for a human-centered design aligned with social values, the study highlights that AI should be developed not only to enhance efficiency but also to respect individual rights and adhere to societal norms, particularly in sensitive areas such as healthcare, education, and public safety.

The findings of this study reveal that AI applications developed under the principles of instrumental rationality can lead to public trust issues when a balance between efficiency and ethical values is not maintained. As AI becomes more integrated into society, social media users are at an increased risk of manipulation, while virtual assistants may lack transparency in processing users' personal information without consent. These instances underscore the need for ethical boundaries in AI development, asserting that AI should not only enhance efficiency but also embody reliability and ethical responsibility.

In conclusion, this study argues that balancing instrumental rationality with ethical values in the use of AI is essential for the societal acceptance of this technology. Developing AI as a socially responsive tool, not solely focused on efficiency but also attuned to social values, will reinforce public trust and contribute to the sustainability of AI applications. Future research

should focus on establishing strategies for AI development that align with ethical standards and social responsibility. Ensuring that AI algorithms are understandable to users, aligned with ethical accountability, and centered around human-focused design is crucial for maximizing the social benefits of this technology.